

Arne Lystad

**En liten historisk orientering
for Kameratklubben**

Prestegården 25-8-2003

Slik var kanskje en vanlig dag
for de første askiminger ved Glomvik

Indre Østfold i Norgeshistorien

Askim finner vi ikke omtalt i den eldre historien, men derimot Eid, som var det gamle navnet på områdene syd for Øyeren. (Eid betyr sted hvor båtene måtte trekkes over land, for eksempel forbi fosser og stryk).

Askim, eller Askheimr, var antagelig i bruk som gårdsnavn i folkevandringstiden (400-600 e.Kr.), men bygdenavn ble det sannsynligvis først i oldnorsk tid, trolig på 1300-tallet. Det var vanlig at bygdene da fikk navn etter gården hvor kirken lå. På denne tiden ble det i Spydeberg navneskifte fra Lysadalr til Hovin, og det er vel sannsynlig at navneskiftet fra Eid til Askheimr foregikk omtrent samtidig. Et rettsdokument, underskrevet på prestegården den 12. februar 1336, ble datert *Eid*. Hadde bygdenavnet da vært tatt i bruk, hadde dokumentet sannsynligvis blitt datert *Askheimr*.

Det er ikke kjent når hele det område vi i dag kaller Askim ble befolket og når det fremsto i folks bevissthet som et eget område, skilt fra områdene rundt med fiktive eller reelle grenser. På grunn av arkeologiske funn vet vi imidlertid at det allerede for omlag 7000 år siden bodde mennesker langs en del av Glomma der den renner gjennom Askim. Mengden og konsentrasjonen av funn på strekningen fra Kjellås til Vamma antyder at her var det vi med litt frimodighet kanskje kan kalle et «tettsted», et første sentrum i bygda.

Fra 1916 fant fløterne Johan Sand, hans sønn Hans Sand og Jens Skjolden en mengde steinalderredskaper på denne strekningen. I tidsrommet fram til 1927 leverte de til Oldsaksamlingene vel 200 gjenstander. Det totale antall gjenstander de fant langs denne elvestrekningen var imidlertid betydelig høyere, de fortsatte visstnok å gjøre funn helt fram til 1943.

Eid lå syd for Øyeren, og nord for Høgnipen i Degernes hvor det er funnet boplasser etter mennesker som var der allerede for 10 000 år siden. Det var jeger- og fangstfolk som streifet omkring, og vi kan nok regne med at de også var innom vårt område med kortvarige opphold på toppene som stakk opp over havet. Det var tidlig bosetting i de indre bygder, og Eidsberg blir spesielt nevnt i den sammenheng på grunn av helleristningene, men vi lå trolig ikke etter i Askim. På søndre Nygård er det funnet skålgroper, og på Offeret ved Gudim ble det i eldre bronsealder bygget en stor gravrøys, en røys av en størrelse som tyder på at den trolig var et gravminne for en lokal høvding eller storbonde. Det fortelles også at det på Åser en gang ble pløyet fram en helleristning, og på Hauger ble en eller flere helleristninger sprengt vekk i åspartiet i tunet i forbindelse med å fylle gårdsbrønnen.

Viken var i sagatiden navnet på begge sider av Oslofjorden, regnet fra Gøtaelven i øst og til Langesundfjorden i vest. I Viken var det flere småriker, og i et av dem, Vingulmork, det nuværende Østfold, Follo og Aker, lå Eid. Halvdan Svarte og kong Gandalv var konger i Vingulmork. I Halvdan Svartes saga berettes at Halvdan Svarte holdt slag på Eid ved Øyeren med sønnene til kong Gandalv, -Hysing, Helsing og Hake. Hysing og Helsing falt i slaget, men Hake kom seg unna. Hvor på Eid slaget sto, er ikke kjent, men det må ha vært i Askim, Tosebygda eller den delen av Eidsberg som ligger vest for Mysenelva. Altså i området hvor skipstrekke mellom Lekum og Øyeren fant sted.

Det heter at det var så fattige forhold i de indre bygder i tidligere tider, men det er en feil fremstilling. Det rikeste funn i Østfold fra folkevandringstiden er Sletnerfunnet i Eidsberg. Det var 17 braketeater, 8 betalingsringer, bruddstykker av 3 andre, et sverdskjedestykke, en stor medaljon med filigransornamenter og granater og 3 mindre medaljoner. I Rakkestad er gjort et gullfunn, en gjenstand som vidner om forbindelse med Irland, i Skiptvet er funnet en betalingsringg av gull, gullringer er funnet i Trøgstad, og ikke å forglemme det flotte rikmannssverdet fra Kvakkestad i Askim.

«Tveegget sverd av jern fra yngre jernalder, 600-1000 e.Kr., hvorav kun overhjøltets knapp mangler. Klingen er 77.7 cm lang og 6 cm bred oventil. Øverst på begge sider av klingen er det et damasceret ornament, i samme slags mønster som for eks. Loranges «Den yngre jernalders sverd». Hjøltene synes å ha samme form som på NO. 494 og har vært omrammet i samme stil som på NO. 492 og 510, med metallbelegg og dype hull, hvori det har vært innsatt prydelser av uvisst art (Glasstykker?). Hullene er ovale og står radvis, avvekslende med den lengste diameter horisontalt og

vertikalt. Den øvrige flate er innlagt med innhamrede bronsestriper. Ved endene av nedre hjalts over- og underflate fremstående naglehoder. Disse hoder er runde og sølvbelagte. Det synes å ha vært lignende hoder på øvre hjalts underflate. Hjaltenes lengde er 9.5 og 8.5 cm. Avstanden mellom dem er 9.5 cm».

Mørkved er en meget gammel gård, og selv om navnet ikke hentyder til ur-gård, var den sannsynligvis det. Vi finner nemlig Mørkved - *Myrkviðr* - nevnt i Yngre Edda. (Heltekvad, skrevet mellom 700-1100 e. Kr.) Skjoldungætten, som styrte Raumarike, hadde sitt hovedsete ved Raumas (Glommas) utløp. En av skjoldungene het Helge Hundingsbane. Han kom i klammeri med kong Granmar på Svarinshaug. Granmar hadde en sønn som het Hødbrod. (Gårdene Sverstad, Haug, Fosser og Herre-Fosser i Rakkestad er trolig rester av kongeriket Svarinshaug.

Helge samlet folk i en flåte som seilte inn Horneskilen, og ankret opp der. (Helge nevner der at Hødbrod hadde vist mot i en kamp ved Moensheim, trolig Mona ved Mysen). Da Hødbrod får bud om Helges flåte og utfordring til kamp ved Frekasten (Kongsten på Øren), sender han bud til de indre bygder. Blant annet til *Myrkviðr i Askim*. Budet til Mørkved var sannsynligvis ikke til bare folkene på gården, men til kampdyktige menn i Myrkviðr tingområde (rettsområde. Han sendte også bud til kong Høgne på Sævesfjelle. Sæves er nu flere gårder i Os i Rakkestad, men Høgnes kongerike omfattet hele Os. På Slottsåsen bak Sævesgårdene ligger en bygdeborg, sannsynligvis kong Høgnes forsvarsanlegg.

På Ulltvedt i Morstongområdet var det kultsted tilegnet guden Ullr, et kultsted som senere ble flyttet til Tors hov på Torshov i Tosebygda, og ved Kongerud i nærheten av Ulltvedt ligger de såkalte Kongegravene, kanskje et vidne om en lokal konge i området ved kultstedet. Vi har bygdeborger i de indre bygder som vidner om tidlig organiserte samfund, trolig organisert av lokale småkonger eller høvdinger, og ikke å forglemme borgen på Valdisholm som viser at de indre bygder var strategisk viktige områder i den tiden Norge ble samlet til ett rike.

Det er ikke riktig, som det ofte gis inntrykk av, at det i Østfolds indre bygder var bare fattigdom og elendighet og små hus på små gårder. Feil er det også når det hevdes at det ikke foregikk noe i de indre bygder som påvirket historiens gang. Heggen (Eidsberg) er for eksempel gjennom Folkenborg og Håkon Håkonsen, og Erlend på Huseby, for alltid vevet inn i Kongesagaen. Denne Erlend var trolig litt av en størrelse. I begynnelsen av april i 1207 kom hele baglerhæren til Borg for å holde ting og velge ny konge (høvding) over baglerne. Jarl Filippus ble valgt, og Erlend fra Huseby ga ham kongsnavn, heter det i sagaen.

Vinteren 1200 la kong Sverre leidang (skatt) på bøndene. Det ble stor misnøye i Viken, alle reiste seg mot dette og kongens sysselmenn ble drept. Kongen var i Oslo da det søndag 4. mars kom bud til ham at en stor hær kom østfra mot byen. I bondehæren var det *skøyner*, rakstinger, *øyninger*, folk fra bygdene rundt Øyeren, *foldinger*, folk fra Oslofjordområdet og *hegner*, folk fra Heggen (Eidsberg). Tosebygda, som var en del av Eid, lå jo til Øyeren, og det betyr vel at det blant Øyningene var folk fra Eid med, dermed også Askiminger.

Våren 1201 dro kongen til Viken og tok opphold øst for fjorden (Oslofjorden) hele sommeren og tok bøter av bøndene. Alle ga seg under ham, unntatt bøndene i Skaun (*skøynene*), i Rakkestad. Da dro kongen til Borg og lot skuter dra opp forbi Sarpsfossen, hvoretter de rodde oppover Elva (Glomma). De gikk inn i Rakkestad og brente hele bygda. Bøndene betalte da sin skatt og kongen dro tilbake til Tønsberg.

1205 foregikk også et skipstrekk opp Elva. Baglerne dro da skip fra *Borg opp Elva* til Øyeren. (Våren 1196 kom biskop Nikolas og en stor flokk menn, de fleste vikværinger, til Haløe i Bohuslen (trolig Skanør). De reiste en stor hær og dro til Norge. Der møtte de Sigurd, sønn av Erling Jarl, og mange andre stormenn. Denne flokken ble kalt baglere. Dette navnet kommer av *bagall*, lat. baculus, bispestav).

En person som for alltid har satt Indre Østfold på kartet i historiesammenheng er Arnbjørn Jonsson, borgherren på Valdisholm. I det etterfølgende har jeg gjengitt noe av historien om landets fremste lendemannen og kongens mest betrodde mann gjennom mange år.

Arnbjørn Jonsson.

De fleste i Indre Østfold har hørt om *Arnbjørn Jonsson* og hans borg på Valdisholm i Glomma, mellom Lindhol i Eidsberg og Staås i Skiptvet, men at han på et meget høyt plan medvirket i landets historie i mange år, og etter sin død ble betegnet som *landets fremste lendemann*, er vel ukjent for de fleste i distriktet.

1204 er første gang jeg har funnet *Arnbjørn Jonsson* omtalt. Erling Steinvegg ble da i Tønsberg valgt til baglerkonge ved jernbyrd. Blant de som da søkte seg til Erling for å bli håndgangeren mann var *Arnbjørn Jonsson*. Han ble trolig en betrodd mann øyeblikkelig, for våren 1205, da Erling sendte skip mot Bergen, var *Arnbjørn* en av lederne for disse. Samme året dro Filippus jarl med mye folk nord i Viken. *Arnbjørn* var med også her.

18. april 1206 seilte baglerne nordover med kurs for Nidaros. Lørdag 22. lå de øst for Hitra med båtene. I uværet var to av båtene blitt etter, og da kongen straks ville angripe byen, frarådet *Arnbjørn Jonsson* dette. Kongen sto på sitt, og oppgavene ble fordelt. Kongens sveit og merke skulle fare gjennom vestre stretet (gate) og *Arnbjørn* og Filippus gjennom det nordre.

Februar 1207 ble Erling Steinvegg syk og døde omkring 8. april. Morgenen etter sendte baglerne 16 skuter nordover mot Tønsberg med *Arnbjørn Jonsson* som leder. Sommeren 1207 støtte baglerne sammen med birkebeinerne i elveosen utenfor Sogndalsfjorden. *Arnbjørn* var med. En stund etter dro baglerne østfra med 35 skuter. Baglerne var i Tønsberg, og kongen foreslo å ta oppover i landet for å holdet hæren samlet. Da svarte *Arnbjørn Jonsson*: «La oss gå ut på de store skipene som menn».

Tidlig en morgen angrep baglerne birkebeinerne i Bergen. Etter en stund fired birkebeinerne ned i et tau guttungen Håkon Sverressønn og bad om grid for ham. Etter råd fra *Arnbjørn Jonsson* ga kongen alle birkebeinerne grid.

1208 ble det forlik mellom baglere og birkebeinere. Baglernes konge Filippus ga fra seg kongetittelen og sverget ed til birkebeinerkongen. *Arnbjørn* gikk vanligvis ved siden av Filippus og leide ham. Filippus rakte derfor handa til *Arnbjørn*, men da svarte *Arnbjørn* bryskt; «Nå kan du leie deg sjø». Han var tydeligvis ikke fornøyd med forliket.

1200-1202 var forløperne til ribbungene kommet til landet, de såkalte *ribbalder*, egentlig leiesoldater som var sendt fra kong Johan i England til kong Sverre. Overalt drepte de unge og gamle, kvinner og menn, og brente ned bygdene over alt hvor de kom. Det er kanskje etter ribbaldernes ankomst og til forsvar mot deres herjinger at borgen på Valdisholm ble bygget, for 1222 satt *Arnbjørn Jonsson* øst for fjorden (Oslofjorden) og verget landet der mot deres etterfølgere, de norske røverbandene som fra 1220-tallet fikk navnet ribbunger. Vi må anta at han da hadde Valdisholm som base.

I Borgarsyssel var Herjolv Dyntil og Eirik Dregil høvdinger for ribbungene. De holdt mangt et slag med *Arnbjørn* og hans menn, og som oftest gikk det verst ut over ribbungene. Skule jarl oppholdt seg i tre vintrer i Viken, og i denne tiden ble det også av Skule og hans menn holdt mange slag med ribbungene.

1224 var kong Håkon blitt lei herjingen til Värmlendingene og Markmennene (folk fra Øymark og Marker) og kunngjorde at han ville dra østover og ordne opp i dette. Han sendte bud til *Arnbjørn Jonsson* at han skulle møte ham på Eidskog, og til Simon Kyr, Bård Brimstein og Halvard Bratte om å møte ham i Marker. *Arnbjørn* ventet da på Eidskog med 480 mann.

24. januar 1225 herjet ribbungene i Tønsberg. Ved middagstider 25. januar kom *Arnbjørn* til Tønsberg, men da var ribbungene forsvunnet, og *Arnbjørn* vendte tilbake til Valdisholm, forteller Snorre. Dette blir visstnok oppfattet som den første sikre dato om et forsvarsverk på Valdisholm, og det var ganske sikkert den borgen som er omtalt i ettertid.

(Årstallet 1225 er interessant. Det heter nemlig at dominikanernes Olavskloster i Oslo er første bygg i Norge hvor teglstein inngikk som en del av byggematerialet. Det heter imidlertid at klosteret er omtalt i 1240, men er fullført først omlag 10 år senere. Det betyr at det sannsynligvis er borgen på

Valdisholm som er første bygg i landet med teglstein i veggene. Vi kan heller ikke se bort fra at murkirken på Tenor, som var bygget av teglstein, også kan være bygget før klosteret i Oslo. Man antar nemlig at den ble bygget i begynnelsen av det 12. århundre, samme tid som det er antatt at borgen er bygget. Interessant er det også at veggkonstruksjonen i kirken ser ut til å være lik borgens veggkonstruksjon, -to teglmurer med mellomrum som var fylt med små stein og kalk.

Borg og kirke bygget samtidig, samme type veggkonstruksjon? Det er fristende å trekke den slutning at teglet til begge bygg er laget ved Tigelstø, -og at det er samme importerte byggelaug som førte opp både borg og kirke. Det er ihvertfall sikkert at det var håndverkere utenfra som førte opp disse byggene. På den tiden fantes det ikke folk i de indre bygder som var kvalifisert til å utføre slikt håndverk. Vi vet dessuten at kirken hadde byggelaug som fartet rundt og bygde de europeiske katedraler, og da sikkert også de noe mindre bygg).

At *Arnbjørn Jonsson* var en av kongens nærmeste rådgivere kommer fram på mange vis. Ribbungenes konge ønsket fred og sendte bud om dette til kong Håkon. Kongen avlo og henviste til at det var usikkert om ribbungkongen var sønn til Erling og arveberettiget. «Vi visste at Erling ikke var sønn av kong Magnus. Det var løgn tvers igjennom alt han for med, som de vet som sitter her nå, De *Arnbjørn Jonsson*, og De Gunbjørn og De Simon Kyr».

1225 kom junker Knut med en hær fra Värmland og herjet i *Arnbjørn Jonssons* område, Skaun og Heggen (Rakkestad og Eidsberg). Bøndene satte seg til motverge og mange falt. *Arnbjørn* sendte brev om dette til kongen og ba ham skynde seg til Viken.

1226 foregår det på nytt skipstreck opp til Øyeren. *Arnbjørn Jonsson* og Simon Kyr dro da tretten skip opp etter Elva til Mjøsa, heter det Håkon Håkonssons saga.

Vinteren 1226-27 var kongen i Oslo, og *Arnbjørn* på Valdisholm, «for å speide og vokte landet», som det het.

Våren 1227 var det store mengder ribbunger i Mjøsa. De fleste var imidlertid dratt til Marker og ventet på junker Knut. Da kong Håkon hørte dette lot han dra 35 skip fra Oslo, og han ga *Arnbjørn Jonsson* og andre lendmenn ordre om å dra skip opp Elva og møte kongen i Øyeren. De fikk da spurt at Harald Lauten og mange andre ribbunger var i Skaun, og kongen sendte noen sveiter mot dem. De møttes i en skog, og ribbungene mistet femti mann og resten rømte.

Etter dette sendte junker Knut bud til kongen og bad om grid. Knut og mennene hans lå da i Øyeren.

Våren 1233 dro kongen til Bergen. *Arnbjørn* var en av lendmennene som var med. Skule jarl hadde ikke tillit til *Arnbjørn*. Han hadde nemlig sverget ed til bare kongen, ikke som det var vanlig til både kongen og jarlen.

Høsten 1235 reiste kongen til Trondheim. Ni lendmenn var da med ham, blant dem *Arnbjørn Jonsson*. Da de kom til byen var Skule i Oppdal. Han ble rådet til å oppsøke kongen, men dro heller sydover. I Mjøsa tok han alle skip. Håkon sendte da Ivar av Skjedjuhov til Skule og tilbød ham at han den vinteren skulle få tredjeparten av alle sysselene i Viken og Oppland. Skule godtok dette og satte inn sine menn i sysselene. Kongen lot så alle lendmennene fare hjem, og utnevnte *Arnbjørn Jonsson* til deres leder. Skule var i Tønsberg da *Arnbjørn* vendte hjem til Valdisholm. Han sendte da beskjed til de sysselmenn Skule hadde utnevnt at de skulle dra bort, at han ikke ville overlate noe av Borgarsyssel til andre før han hadde kongens ord for at han måtte dele med andre.

Etter jul dro Skule til Elvi (Gøtaelven). Mange menn søkte seg til ham for å bli hans menn. Blant den var **Alv fra Løvestad i Spydeberg**. Alv hadde tidligere vært *Arnbjørn Jonssons* huskar. Det ble sendt nytt tilbud til Skule om forlik, men det ble også sendt beskjed til sysselmennene i Oppland om at de skulle fare til *Arnbjørn* og holde sammen til Skule hadde svart.

Skule reiste etter fasten fra Konghelle og sendte samtidig bud til *Arnbjørn* at han skulle ordne ting på det stedet som kalles Eidsberg. *Arnbjørn* tok avsted til tinget sammen med mange andre stormenn. De var vel 360 mann i alt, og tok opphold utenfor kirkegården i Eidsberg mens de ventet på Skule. Skule kom med 420 mann, men de var ikke like godt rustet som *Arnbjørns* menn. Skule hadde lav filthatt på hodet og satt på en vakker hest. Skule var irritert over at *Arnbjørn* hadde sendt bort hans sysselmenn. «»Enda om du står *fremst* av alle lendmenn i Norge, synes jeg det er vel drøyt å forholde meg det som kongen har samtykket i at jeg skal ha». *Arnbjørn* svarte: «Jeg har ikke i sinne å la noen lendemann ta fra meg det som kong Håkon gir meg, og jeg akter ikke å bøye nakken for noen mann,

unntatt for kong Håkon, og ikke for den hvite hetta som er her på tinget nå». (Skule). Abbed Bjørn hadde med et brev fra kongen som han leste opp for Skule og *Arnbjørn* alene inne i kirken. *Arnbjørn* måtte da gi etter, og Skule dro nordover i Viken.

18. februar 1240 dro Skule og hans folk sørover fra Trondheim. Alv fra Løvestad reiste føre, og støtte ved Ringsaker kirke på Munan Biskopssønn og Ogmund Krøkedans. Alv og hans folk kom seg unna, og kongens menn sendte bud til *Arnbjørn*, Knut jarl og lendmennene i Viken at Skule var på vei. De dro da sammen en stor hær. I uken 4-10 mars fortsatte Skule fra Hamar til Eidsvoll. Alv fra Løvestad ble sendt føre for å speide.

Ved gården Låke i Nannestad støtte Skule og hans folk sammen med hæren til Knut og *Arnbjørn*. Skule vant dette slaget hvor to indre Østfoldinger kjempet på hver sin side: *Arnbjøn Jonsson* fra Valdisholm og *Alv fra Løvestad* i Spydeberg. *Arnbjørn* og Knut og deres folk flyktet til Tønsberg.

Skule dro til Oslo og bygget der opp en stor hær. Før Palmesøndag 1240 dro han øst til Valdisholm og sendte noen skip til Borg. Da *Arnbjørn* hørte dette dro han over fjorden og til Borg hvor han jaget Skules folk på land og tok skipene deres. *Arnbjørn* var imidlertid blitt syk, og døde. Han ble sørget og det ble sagt at ingen kunne måle seg med ham som lendemann. Skule kom fram til borgen på Valdisholm og var der en stund før han dro videre til Oslo. Han tok da med seg alt av verdi fra borgen.

Senere, i et slag i Oslo, falt Alv fra Løvestad. **De fleste sa etterpå at få har verget seg så tappert som Alv fra Løvestad i Spydeberg før han falt.**

*

Det var tydeligvis stridbare folk i de indre bygder i Viken. Bøndene i Rakkestad nektet å betale skatt og fikk gårdene nedbrent, og sagaen beretter at etter Olav Trygvason hadde kristnet folket sør i Viken, måtte han tvinge den nye kult på folket nord i Viken. I blant med å blinde dem, i blant med lemlestelse eller utvisning av landet.

I de indre bygder har vi landets eldste gravminner, hellekistene, vi har en mengde funn på begge sider av Glomma der den renner gjennom Askim og Spydeberg fra den såkalte Nøstvedtkulturen 7000 år tilbake, vi hadde bygdeborger som vidner om organiserte samfunn, små konge- eller høvdingriker, og vi hadde en borg etter europeisk mønster på Valdisholm, med en borgherre som var landets fremste lendemann og kongens nærmeste rådgiver. I vårt område av landet opphørte hedenske begravelser tidligere enn ellers i landet, og her fikk vi de første kirker, små trekirker bygget av høvdingen eller storbonden på egen grunn.

Våre forfedre i de indre bygder deltok aktivt i historien. Landets historie ble ikke skrevet bare langs kysten og på Opplandene, men av en eller annen merkelig grunn er de indre bygders deltagelse i landets historie ikke av interesse for historikerne. Hvorfor?

*

Ble prestegården utskilt fra Askheimr?

Det er først i 1337 at vi finner gården Askheimr nevnt i dokumenter, men hvis vi holder oss til hva som antas i Gårdshistorie for Askim, kan det se ut som gården Askheimr i slutten av 1100-tallet var en stor, eldre betydningsfull gård med en mektig eier. Det hevdes nemlig i Gårdshistorien at prestegården trolig har vært en del av gården Askim, og blitt utskilt ved overgangen til kristen tid. Sogneprest Stene ser ut til å dele denne oppfatning, for i jubileumsheftet for kirkens 100-års jubileum antar han at prestegården er fradelt gården Askim. Det var vanlig, skriver Stene, at presten fikk utlagt jord, altså jord til et gårdsbruk.

Det er mulig dette er en riktig framstilling, at gården Askheimr, hvis den enda ikke var delt, var en storgård hvor det satt en mektig bonde, kanskje en liten høvding, da bygden fikk sin første kirke og første prest. *-heimr*-gårdene var jo, ifølge Magnus Olsen, hevet over de vanlige gårder, og det heter at de første kirkene ble bygget av storbonden på egen grunn. Vi kan imidlertid ikke overse alle de indikasjonene, og mulige bevis, vi har på at det var en gård i prestegårdsområdet før den første

Askheimr-gården ble ryddet. Var kanskje ikke *Askheimr* storgården i området da den nye kult kom, sannsynligvis omkring det første tusen- årsskiftet, kanskje før, gården som avga grunn til kirke og prestegård?

Før vi tar for oss indikasjonene, og de mulige bevis vi har, for en tidlig storgård i området, en mulig primærgård for både Askim og Gudim, og kanskje flere gårder, skal vi se på den nye kults erobring av de gamle hedenske områder i Viken, det område i landet som først fikk besøk av misjonerende biskoper, prester og munk.

Det begynte i Viken

Munch hevder at en norsk kirke oppsto i Viken ved en Bremensk misjon på slutten av 900-tallet, og at den overlevde Haakon Sigurdsson, som overtok makten etter Harald Blaatand. Andre mener det var noe mer komplisert, og det bekreftes av det historiske materiale som er tilgjengelig. Vi kan ikke gjennomgå hele dette materiale, men det skal i grove trekk forsøkes sannsynliggjort at misjoneringen i Viken, før og etter årtusensskiftet, muligens førte til bygging av noen kirker i vårt område, trolig også i Askim.

Først bør vi imidlertid ha klart for oss hva Viken var, hvilke områder dette navn omfattet. Viken var områdene på begge sider av Oslofjorden, fra Gøta elv i øst til Langesundsfjorden i vest. Det heter at misjonsvirksomheten var rettet mot sjøbygdene i Viken, men det er sannsynlig at begge sider av Glomma fram til Vammafossen også ble regnet til sjøbygdene. Til inntekt for dette kan vi trolig bruke leidangen.

Offisielt heter det at leidangen var innført av Håkon den gode (ca. 950), men den skal visstnok ha vært i bruk tidligere i Viken. Leidangen var en forordning som påla enkelte bygder å stille til rådighet for kongen skip, mannskap og utrustning som han kunne tilkalle ved behov. Det heter at leidangen gjaldt så langt laksen gikk, og det var vel derfor Skiptvet og Spydeberg på vestsiden av Glomma, og Askim, Trøgstad og Båstad på østsiden, kom inn under ordningen med skipreder. Det er mulig laksen ikke passerte fossene fra Vamma til Øyeren. Hvis vi også tar med at på den tiden var Glomma en av de viktigste ferdsselsårene i landet, er det ikke usannsynlig at misjonsvirksomheten foregikk så langt opp på begge sider av denne vannveien som den var seilbar, omlag til Valdisholm, hvor det senere ble bygget en borg.

Vi har faktisk også en indikasjon på at et misjonsbesøk kan ha forekommet i vår del av Viken. En svak sådan riktignok, men interessant. Ifølge kirkeeksperten Håkon Christie ble det trolig like etter tusenårsskiftet bygget en liten trekirke der Eidsbergs hovedkirke står i dag. Et sagn i Eidsberg om en munk ved navn Odinkar som forkynte kristendommen og bygget kirke i Eidsberg, synes å bekrefte Christies utsagn.

Det kan selvfølgelig innvendes at et sagn er et sagn, og vanligvis ikke mer, men det kan også være en bølge skapt av en «stein» som en gang ble kastet i historiens dam. Det ser nemlig ut til at en person med navn Odinkar virkelig var i Eidsberg i tidlig kristen tid. Ved en restaurering av Eidsbergdomen ble det nemlig funnet en stein, hvori det med runer var hugget inn navnet Odinkar. Steinen var fra den tidligere romanske kirken.

Da den romanske kirken i Eidsberg ble bygget omkring 1200-tallet var Odinkar for lengst borte, han ble nemlig av helgenkongen hentet fra Ribe allerede i begynnelsen av 1000-tallet for å misjonere i Viken, men innskriften kan være hugget inn som et minne om denne misjonærens virksomhet i vår del av Viken. Kanskje som den første kirkebygger i Eidsberg, kanskje også som den første prest til en passende person var opplært til å overta?

Og var han i Eidsberg, må vi tro han også var i Askim, og hvorfor ikke i Skiptvet, som han måtte passere på reisen til Eidsberg? Glomma var en ferdsselsåre, og det er derfor mye sannsynlig at bygdene på begge sider av elven, ihvertfall så langt den var seilbar, ble oppsøkt av misjonerende biskoper, prester eller munk i misjonstiden. Det er da ikke så langt hverken til Trøgstad og Spydeberg heller. Var misjonærene i vårt område, må vi tro de oppsøkte de steder i Indre Østfold hvor de fant det var gårder nok til et menighetsgrunnlag.

Hva var så den Bremenske misjon som Munch henviser til, og som vi finner omtalt også andre steder? For å forklare den må vi gå tilbake til før år 823. Erkebiskop Ebo er en god venn av Ludvig

den fromme av Franken. For keiseren legger han fram planer om å kristne Danmark. Planene blir forelagt riksforsamlingen i Franken som godkjenner dem. Erkebiskopen får så pavens godkjenning til å forsøke å gjennomføre planene, og en gård i Holsten blir tatt i bruk som skole for misjonærer.

Sommeren 826 kommer en dansk konge ved navn Harald Klak seilende oppover Rhinen sammen med sin familie. Keiser Ludvig hadde overtalt ham til å la seg døpe, og keiseren sto selv fadder ved dåpen. Kong Harald regjerte trolig over Jylland, og da han reiser hjem etter dåpen, har han med seg en misjonær ved navn Ansgar. Sammen med en klosterbror ved navn Autbert begynner Ansgar kristningen av Danmark.

Et par år senere mottar keiser Ludvig et uformelt budskap fra Sverige, hvor det blir meddelt at svenskekongen ikke ville legge hindringer i veien for en kristen forkynnelse. Året 829 blir derfor Ansgar sendt til Sverige, ledsaget av munken Vitmar. De kommer omsider fram til Birka i Mälaren, hvor en mann ved navn Hergeir lar dem bygge kirke på sin jord. Ansgar blir imidlertid av paven utnevnt til erkebiskop av Hamburg, som de nordiske misjonsmarkene hører inn under, og en prest ved navn Gausbert blir vidd til å fullføre Ansgars verk i Sverige. Gausbert blir imidlertid snart fordrevet av åsatroende, og det første misjonsframstøt i Sverige er slutt.

850 bygget Ansgar en kirke i utkanten av handelsstedet Hedeby i Danmark, hvor det på den tiden fantes sterke kristne kretser, særlig blant stedets kjøpmenn. Kort tid etter bygget han en kirke også i et annet handelssted, i Ribe.

Etter Henrik den førstes seier i slaget ved Hedeby i 934, ble den Bremenske misjonsvirksomhet forsterket. Biskop Unni av Hamburg-Bremen døyte kong Frode, og viet prester. Kirkene i Hedeby og Ribe, som på den tiden var ødelagt, ble bygget opp igjen, og en tredje kirke ble trolig bygget i Århus.

Det foregikk også misjonsvirksomhet rettet mot Viken. Adam av Bremen beretter at erkebiskop Adaldag av Danmark, i sin iver etter å spre kristendommen, vigslet mange biskoper som dro hver og en vidt omkring med sin forkynnelse. «Slik foregikk det bortenfor Danmark, i Norge og Sverige», sier Adam, og Norge blir her tolket som Viken. Det er mulig det kan ligge en bekreftelse på en fruktbar misjonsvirksomhet i Viken i Snorres utsagn, at «folk i sjøbygdene var døpt nesten overalt». Med sjøbygdene mener han muligens også bygdene et stykke innover langs de viktigste vannveiene.

En av erkebiskop Adaldags forkynnere var Liafdag fra Ribe, som var kjent for sine undergjerninger. Han ble bispeviet 948 og skal ha drevet misjonsvirksomhet på «andre siden av havet», altså i Norge og Sverige. Men det var flere enn Liafdag som oppsøkte bønder og annet storfolk og misjonerte for den nye kult i denne tiden, og i de områder hvor de fikk gjennomslag for sitt budskap må vi tro det også ble bygget en liten kirke eller gårdskapell. Slik som i Birka under Ansgars besøk der.

Adam av Bremen beretter også at det på Olav Trygvessons tid fra gammelt av var kjent at biskoper og prester forlot sine hjem for å gjøre misjonsarbeide. Adam kjente altså en gammel tradisjon om kristen misjon i Norge fra før Olav Trygvesson. Det var vel trolig den tidligste Bremenske misjon han her mente.

Jeg tror det er viktig for å forstå hvorfor kristningen ganske tidlig og tilsynelatende lett lot seg gjennomføre i søndre Viken, å merke seg denne misjonsvirksomheten, og at vikværingene etter sine handelsbesøk i Birka og Hedeby, sikkert allerede kjente den nye kult da de fikk misjonsbølgen inn over seg. På grunn av denne kunnskap var de kanskje lettere å overtale til å skifte religion enn de åsatroende lenger innover i landet, hvor det visstnok var til dels voldsom motstand.

Vi må tro disse misjonærenes framferd var fredelig, de var jo fredens menn som skulle preke fred og nestekjærlighet til de vanntro hedninger i Viken. Det er imidlertid mulig det ikke ble de store resultater raskt nok, for 975 beslutter danskekongen Harald Blaatand seg for å tvangskristne Viken, som han da rådet over.

Allerede i 960 hadde han forsvoret åsatroen og latt seg døpe. Runeinnskriften på Jellingesteinen sier at Harald vant seg hele Danmark og Norge, og at han kristnet danskene. At han vant Norge vil si at han hersket over Viken ved hjelp av Håkon jarl, som skulle være danekongens mann i Norge.

Samtidig med at Harald Blaatand kristnet danskene, prøvde Håkon den gode å innføre kristendommen i Norge. Det gikk ikke bra. Trønderhøvdingene tvang kongen til å blote med dem i hovet på Mære, og de tre kirkene han hadde reist på Møre ble brent, og prestene han hadde hatt med fra England drept.

År 975 rådet Harald alene over Viken, og med støtte av biskopen av Bremen og den saksiske keiser Otto II bestemte han seg for å tvangskristne Viken. Det ble sendt prester og soldater til Viken, og mange lot seg døpe, heter det. Dette medførte vel også bygging av noen kirker, og det er vel derfor sannsynlig at det hadde vært avholdt mange gudstjenester i Viken da Olav Trygvesson gikk i land på Moster i 995 og holdt «landets første gudstjeneste», som det heter offisielt.

Med slaget ved Hjørungavåg i 986 var det slutt på styringen av landet fra Danmark ved hjelp av Håkon jarl. Jarlen overtok alene styringen av alle sjøbygdene, og hersket over 16 fylker, sier Snorre, og han viste nå hvor han hadde sin religiøse overbevisning, -i den gamle åsatro. Håkon jarl hadde latt seg døpe, men denne bekreftelse av overgang til den nye kult var for jarlen trolig bare et spill for å få være danskekongens mann i Norge. Så snart bruddet med Danmark var et faktum, fornektet jarlen kristendommen.

I virkeligheten hadde han vel hele tiden vært en varm tilhenger av den gamle kult, og han begynte nå igjen å dyrke de gamle guder, og ære de hedenske helligdommer. Han blir da også av skalden Einar Skålaglam hyllet som fornyer av fedrenes religion. «Han gjorde snart alle Tors og gudenes herjede hovsland til sanne helligdommer for folket», sier skalden.

Det bør trolig ikke legges for stor vekt på denne lovprisningen og ta det for gitt at all kristendom forsvant da Håkon jarl tok makten, - ihvertfall ikke for Vikens del. Det er vel heller ikke så mye som vidner om at jarlen effektivt gikk inn for en total utryddelse av den nye kult. Det er derimot mange tegn rundt i landet som vidner om at kristendommen hadde slått rot, en livsfrisk rot som ikke lot seg rykke opp av en bloteglad jarl. En rot neste mann i kristningsprosessen, Olav Trygvesson, kunne pode inn nye skudd på.

Olav Trygvesson

År 995 gikk Olav Trygvesson i land på Moster og holdt en gudstjeneste, som i den offisielle kirkehistorie, blir regnet som den første i Norge. Det er utvilsomt en gal påstand. Det virker usannsynlig at ikke Haakon den godes biskop og prester rakk å forrette en messe eller to før deres kirker ble brent, og de selv drept. Dessuten må vi kunne regne som ganske sikkert at det ble holdt gudstjenester i Viken før den såkalt «første» gudstjeneste på Moster.

Ifølge sagaen var Olav Trygvesson konge i fem år, fra 995 til 1000. Videre berettes det at da Olav hadde samlet hele landet, var han lenge om sommeren og vinteren i Viken hvor han hadde mye slekt. Han la der fram sine planer om å kristne Norge og fikk støtte for det, sier Snorre. «Deretter kunngjorde han for allmuen at han ville be folk i hele landet ta mot kristendommen». Snorre beretter videre at «de som hadde lovet å støtte ham var de første til å samtykke, og de var de mektigste av de mennene som var tilstede, og alle de andre gjorde som dem, og slik ble alle mann øst i Viken kristnet».

Snorres beretning stemmer da også godt med mønster man kjenner fra andre lands kristningshistorie. «... og de var de mektigste av de mennene som var tilstede, og alle de andre gjorde som dem». At allmuen og høvdingenes menn lot seg døpe når høvdingen gjorde det, var vanlig i vikingrikene i Vesteuropa, heter det.

Så langt kommet bør det være sannsynliggjort at små misjonskirker ble bygget i Vikens sjøbygder før tusenårsskiftet. Det er imidlertid like sannsynlig at det også i bygdene innover langs landets viktigste vannvei, ble bygget gårdskapell og små trekirker, -misjonskirker.

Kirkebygging

Første henvisning til bygging av misjonskirke har vi altså i historien om Ansgar som misjonerte i Birka i Sverige tidlig på 800-tallet og bygget kirke på Hergeirs grunn. Siden Hergeir hadde grunn til kirkebygg forstår vi at han var jordbesitter, og siden han torde utfordre den gamle kult, var han ganske sikkert også en mektig mann i sitt område. Det er vel sannsynlig at Ansgar også hadde overtalt ham til å la seg døpe.

Samme fremgangsmåte må vi tro biskop Liafdag fra Ribe og de andre misjonerende biskopene, prestene og munkene også brukte når de misjonerte i Viken. Oppsøkte og snakket med en eller flere

av de mektigste menn i det område hvor de ønsket å misjonere, forsøkte å overtale dem til å la seg døpe, og kanskje også til å bygge en liten kirke for bygda på sin eiendom.

Harald Blaatands forsøk på tvangskristning av Viken førte vel også til at det ble bygget kirker. «Mange lot seg døpe», heter det, og da må vi tro at kirker ble bygget. Olav Trygvessons opphold i Viken, som førte til at «slik ble alle mann døpt øst i Viken», resulterte vel sannsynligvis også i noen kirkebygg. Vi går videre frem i historien, til Olav den hellige. Han «fullførte» kristningen av landet, og «overalt bygget han kirker». Videre heter det at «han skjenket jordegods til dem og beskikket prester». Det var vel til hovedkirkene. Det hevdes også at ved Olavs død var det minst en kirke i hver bygd i Norge. Hvis det siste er riktig er det i hvert fall ingen tvil om at det i Askim var kirke før den romanske steinkirken ble bygget i 1180-årene.

Med Olav Kyrre fortsatte kirkebyggingen med større kirker, men det ble fortsatt bygget små private kirker. «På østlandet ble disse bygget i et særlig stort antall», berettes det fra Olav Kyrres tid. Nok en bekreftelse av at det var kirker i bygdene langt før steinkirkene ble bygget.

Det synes som det ofte var en forutsetning for bygging av den første kirke at en mektig person med gård lot seg omvende, og skjenke grunn til kirkebygg. Det synes også som det var viktig, om ikke nødvendig, at denne person var identisk med den som hadde området hov eller kultsted på sin eiendom. Noen forskere hevder nemlig at en del av kirkens politikk i misjonsperioden var å legge de nye gudshus på eller nær de gamle hedenske kultsteder. Andre forskere er ikke enige i dette. De hevder at det var få hov og kultsteder, og at blotingen til de hedenske guder vanligvis foregikk hos bonden på hans gård. For Askim er den første påstand interessant på grunn av nærheten mellom kultstedet Offeret, og nåværende kirkested. Men det heter også at Gregor den store i et brev anbefalte abbed Melitus å rense de hedenske templene og innvie dem til kristent bruk. Det er visstnok ikke kjent at det foregikk slik i Norge, det heter vanligvis at her ble hovene brent eller revet ned

Hvordan var de første, små kirker?

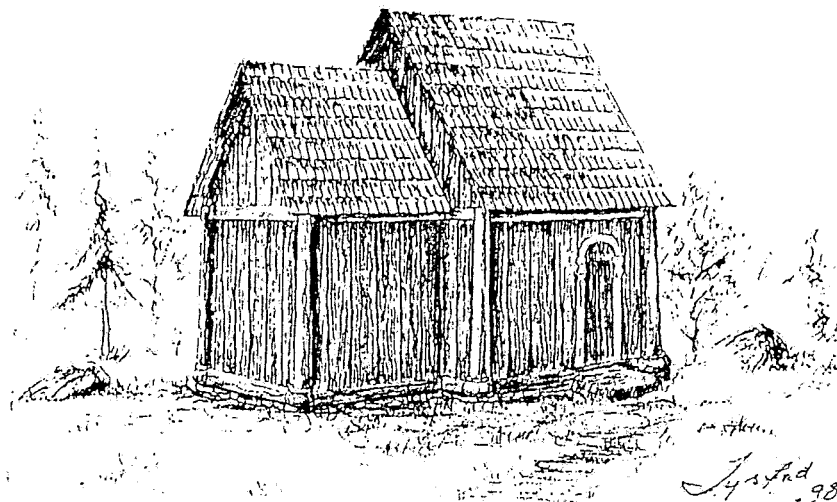
De lærde strides om dette, og det er vel ganske naturlig. Disse kirkene er forlenget bort, og om man i noen tilfeller finner stolpehull, som i hvert fall viser hvor det en gang var en slik kirke, er det ofte vanskelig å gi en eksakt beskrivelse av kirken. I blant er det funnet noen små trerester i tillegg til stolpehullene, men datering av disse, og hva de er rester av, har visstnok ofte bydd på problemer.

Da vikingene begynte å farte rundt i Europa oppdaget de kirker og hus bygget av stavverk. Vel hjemme igjen bygget de hov etter denne modellen, mener noen av forskerne, og enkelte av dem hevder at hovene ble mønster for de første enkle kirkene. Andre mener derimot at de misjonerende biskopene fra Danmark og Bremen hadde med seg kirkemodellene, og selv sto for byggingen av de første kirker.

Man er imidlertid nogenlunde enige om at kirkene vanligvis var bygget av oppreist stavverk. Det var altså en enkel type stavkirke. Det er funnet stolpehull under noen kirker, og det tyder på at konstruksjonen var stavverk mellom jordgravde veggstolper.

Uansett konstruksjonen var kirkene små og primitive. Et lite skip og et noe mindre kor, men trolig uten våpenhus. Kirken på Skaug i Skiptvet var i konstruksjon og utseende trolig identisk med de første misjonskirker, men siden den var en privat kirke var den kanskje noe mindre enn en misjonskirke for en grend. Lengden på skipet var 6.3 m, og bredden 2.5 m. Korets lengde var 4.2 m, og bredden 1.8 m. Sannsynligvis er professor Bulls beskrivelse av Skogh kirke i Skiptvet dekkende for de første private kirker: «-en middelalderlig stavkirke, ikke større enn en måtelig stue».

Tidlig kirke i Askim

Omtrent slik var kanskje den første kirken i Askim

Det er ingen grunn til å tvile på at i deler av Viken måtte åsatroen vike for den nye kult allerede før tusenårsskiftet, og at det som følge av ny kult ble bygget kirker. Det er helt usannsynlig at man i vårt klima, i de nærmere 200 hundre år fram til steinkirken ble bygget, kunne avvikle katolske messer utendørs. Tidlig kirke bekreftes dessuten av arkeologenes utsagn at Viken var det sted i landet hvor hedensk gravlegging opphørte først, og den nye kults ufravikelige krav om gravlegging i vigslet jord, må ha medført at det ble vigslet gravplasser. Jeg har derfor tidligere hevdet at det må ha vært en tidlig, liten trekirke i Askim, men møtt en del innvendinger mot dette. Et motargument er at det var så fattigslige forhold i Askim på den tiden, at man ikke hadde råd til å bygge en kirke. Man overser da det faktum at det århundrer tidligere var kapasitet tilstede i bygda til å føre opp en bygdeborg, et prosjekt som var betydelig mer arbeids- og tidkrevende enn en liten trekirke. Dessuten var det ikke samfunnet, men vanligvis storbonden som bygde den første, lille trekirken, og han hadde tilgang til både trevirke og folk for å føre opp et slikt enkelt bygg, ikke større enn et lite uthus.

I jubileumsheftet for Askim kirkes 100-års jubileum lanserer også Einar Bjorvand ideen om en tidlig, liten trekirke, og i en artikkel i Øvre Smaalenene i 1972 begrunner Asbjørn Bakken, tidligere Fylkeskonservator i Vestfold, at Askim hadde en tidlig kirke, og hvor den lå. I artikkelen skriver han blant annet at kristendommen kom til vårt land i annen halvdel av 900-tallet, og at da steinkirken sto ferdig (Ca. 1180) hadde Askim hatt kirke på samme sted i bortimot 200 år. (Jeg har tidligere antatt at den første kirke i Askim kirke ble bygget omlag ved første tusenårsskifte, men Bakken går altså ennå lenger tilbake.)

Bakken fortsetter: «Det som folk merket var for det første at det ble forbudt å blote. Hovet måtte rives og et kristent kultsted reises. Det var en liten og etter vår mening beskjeden trekirke. En slik trekirke ville vi kanskje kalt en stavkirke, for den var ikke tømret, men bygget som en stavkirke uten den prakt som preget våre senere stavkirker. Det var ikke benker å sitte på, det var ikke tregolv, men jordgolv. Der var ikke vinduer, bare noen glugger. Men det var alter og det var døpefont. Her skulle det holdes messe hver søndag og på de andre kirkens helligdager.

Det viktigste var nattverden. Ingen gudstjeneste uten den. Den viste at den levende Kristus var tilstede. Om det var få eller mange folk tilstede var ikke hovedsaken, bare at gudstjenesten ble feiret på den rette måten. Alle måtte døpes, og vi vet at da budet kom at alle skulle gå over til den nye tro, måtte alle følge budet. Ingen hadde valget. Hendte det at noen ikke ville, var det det samme som å stille seg utenfor samfunnet. Vedkommende måtte da forsvinne. Hvordan denne massedåp fant sted, har vi ikke noen skildring av.

Om det var kirketvang er usikkert. Det kan godt være at bare noen møtte fram som representanter for slekten og lot seg døpe for de andre. Den store kamp fant sikkert sted når det gjaldt begravelser. Den gamle skikk var jo at de ble begravet hver på sin gård, eller der de hørte hjemme. Kirken krevet jordfesting i innviet jord. Og på dette punkt var den ubønhørlig, så her har det nok vært stor strid mang en gang.

Det viktigste var at kirkehuset ble innviet av en biskop. Denne vigsel var så viktig at de kirkelige handlinger ikke var gyldige uten den. Men så var det en vigsel som var gyldig for alle tider. Derfor vet vi at kirkevigselen ikke falt bort om kirken brant ned eller ble revet. Så vi kan være ganske sikre på at da de fikk råd til å bygge steinkirken i Askim, bygget de den der hvor den første kirken sto. Regner vi med at den første kirken i Askim sto bortimot 200 år, så reiste de den store steinkirken på nøyaktig samme stedet. Og en ting til: de rev ikke den gamle kirken. De lot den stå lengst mulig, det vil si at de bygget den nye kirken utenpå og over den gamle. På den måten unngikk de avbrudd i gudstjenestenes rekke. Å rive en slik liten, enkel kirke, var fort gjort, kanskje slapp de i det hele tatt å lyse messefall». Så langt Bakken.

Gravlegging

Arkeologene hevder at Viken var første sted i landet hvor hedensk gravlegging ble erstattet med gravlegging etter den nye kults krav, -i vigslet jord. Det ble fra da forbundet med straff å gravlegge etter gammel skikk, -hauglegging på eller i nærheten av gården. Det betyr at det fra første stund måtte tilbys et alternativ til den gamle gravleggingen, nemlig en vigslet gravplass for jordfesting av den som døde i den nye tro. I Danmark hadde ikke private kirker rett til å ringe med klokker, de hadde ikke rett til å konfirmere, og de hadde ikke gravrett. Det heter videre et det visstnok var bare de kirker som reist av misjonerende biskoper, munk og prester som hadde disse rettighetene. Det er ingen grunn til å tro at de misjonerende danske misjonærer lettet noe på disse restriksjonene her i landet.

Det kan vel ikke være tvil om at en kirkens mann organiserte den første menighet, og sto for byggingen av den første kirke i en bygd, og før kirken kunne brukes etter sin hensikt måtte den vigsles av en biskop. Uten vigsling var nemlig ikke de kirkelige handlinger gyldige. Det ville være underlig om det da ikke samtidig ble vigslet gravplass, og siden en vigsling har evigvarende virkning, er det sannsynlig at Askims første, lille trekirke sto et sted på den nåværende kirkegård, og at de første dømte Askiminger også er begravet der.

Det beste «bevis» for en tidlig vigslet kirkegård, og dermed også tilstedeværelsen av en tidlig kirke, finner vi kanskje i at det fra den nye kults innføring ble forbudt og forbundet med straff å gravlegge i haug. Man kunne ikke gi et slikt pålegg uten å stille til rådighet et alternativ, -i dette tilfelle en vigslet kirkegård. I de gamle forskrifter om jordfesting i «kristnet jord» var det en uttrykkelige bestemmelse at det var forbudt å gravlegge i haug, og at «enhver som graver lik ned i haug eller røys skal grave det opp, jordfeste liket på kirkegården og betale bot til biskopen for sin rettsstridige gjerning». Denne forordning finner vi riktignok først i andre halvdel av 1100-årene, men det er sannsynlig at da loven ble vedtatt var dette en innarbeidet praksis som ble nedtegnet i lovs form.

Det kan ikke være tvil om at forbudet mot å grave ned lik i haug må være fra tiden for overgangen til den nye kult. Det virker helt usannsynlig at det etter den nye kults innføring i et område, selv i en overgangsperiode, var tillatt hedensk gravlegging, like lite som det ble godtatt bloting i hov eller på kultsted i en overgangsperiode. Gravlegging i haug med henvisning til at presten ikke var tilgjengelig, holdt heller ikke. En forskrift bestemte nemlig at dersom man ikke kunne få tak i presten, skulle liket graves ned på kirkegården, men når presten kom hjem var det hans plikt å bore et hull ned til kisten, og stenke vievann på den. At den kristne jord på kirkegården ikke ble vanhelliget, ble ivaretatt av en annen bestemmelse som forbød å begrave på kirkegården udådsmenn av et hvert slag. Drotsvikere, mordere, leide snikmordere, selvmordere, menedere, bannsatte og ekskommuniserte vranglære-ere, tyver og aagerkarler skulle begraves utenfor kirkegården.

Lovene og forskriftene for jordfesting av de døde førte altså til at det for et område ble etablert en felles gravplass, -en kirkegård, istedenfor som i hedensk tid, da de enkelte slekter hadde isolerte gravsteder i gårdens nærhet. For den jevne mann og kvinne måtte denne nyordningen være et

betydelig skritt fremover mot hva som vel den gang var et ukjent begrep, -nemlig likestilling. I hedensk tid var det bare det øverste sosiale lag i befolkningen som fikk synlig gravsted, alminnelige folk måtte nøye seg med en flatmarksgrav, kanskje også utenfor gårdens gravfelt. Riktignok måtte fortsatt den jevne mann og kvinne nøye seg med å bli begravet i «utkanten», men nå var det ihvertfall på kirkegården, i samme signede jord som storfolket. Om folk fremdeles ikke var helt like i døden, var man kommet et skritt nærmere den ufravelige likhet vi alle en gang må akseptere.

De sosiale grenser ble nemlig, selv innenfor kirkegårdsmurene, opprettholdt. De enkelte slekter fikk ofte sine fast avgrensede gravplasser, og kirkegården ble nøye inndelt i soner for de forskjellige stender. Lendemennene skulle for eksempel begraves på den fornemste plass nærmest kirken, og i «Borgartings ret» presiseres dette til stedet «østenfor kirken og i landet søndenfor under takdruppet» - hvis de eiet noen del av kirkegården. Hvis ikke skulle de ligge i den jord som var forbeholdt odelsbonden, hans kone og hans barn. En part var for den frigitte træl og hans barn, en annen part for den frigivne som ennå ikke hadde holdt det «frelsesøl» som han var forpliktet til, fordi han var frigitt fra trællekår. Men lengst fra kirken, tett inn til kirkegårdsmuren, ble trællen og ilanddrevet lik som hadde håret avskåret begravet, og selvmordere og drapsmenn måtte avfinne seg med en plass utenfor muren. Den mest ærerike plass var imidlertid under kirkegulvet, og da helst under koret.

Selv om kristenloven hadde rigorøse regler for jordfestingen, og de sosiale skiller ble opprettholdt, fikk nå ihvertfall den enkelte et synlig gravminne innenfor samme hegn som bygdens øvrige befolkning. Dette betød slutten på flatmarksgraver uten noen form for synliggjøring, en grav som ganske snart forsvant ut av både terreng og minne, må vi tro, i motsetning til storbondens grav som fremdeles ruver i terrenget.

Var prestegården urgården i området?

Stenes påstand at de første prestene fikk utlagt jord, kan diskuteres. Det er mye som tyder på at de første prestene hadde lav utdannelse. De hevdet at de ble opplært så mye i latin at de kunne fremføre sakramentale handlinger på dette språk, men utover det var det visstnok ingen krav. I England ble frigitte treller opplært til prestegjerningen, og det er antydning at slikt kanskje også forekom her i landet. At de første prestene hadde lav status, kommer tydelig fram i den yngre Gulatingslov, hvor det heter at «prestene skal ikke lenger styres med «hogg». Det forteller vel i klartekst at det tidligere var tillatt å gi resten en omgang «juling» hvis han ikke oppførte seg som det passet kirkeieren (storbonden) og menigheten. At en person med en slik posisjon i samfunnet får utlagt jord, virker noe tvilsomt. Det ligner heller litt på omgangsskolelærerens posisjon, og han måtte da sannelig klare seg selv. Praksisen at prestene fikk utlagt jord kom sannsynligvis senere, da kirken hadde befestet sin posisjon, og kongen i blant trådte til med å skjenke en av sine gårder til prestegård og kirketomt.

Det virker derfor lite trolig at den første prest i Askim fikk utlagt jord. Mest sannsynlig var det vel at de første prestene bodde på gården til den bonde som bygget kirke på egen grunn. Som nevnt før kan Askheimr være storgården i området, som avga grunn til både kirke og vigslet gravplass. -heimr-gårdene var jo hevet over de vanlige bønderens nivå, som Magnus Olsen sier. Det er imidlertid ikke så enkelt. Vi har nemlig en del indikasjoner på at det i prestegårdsområdet en gang har vært en storgård, kanskje en første gård, -en *ur*-gård. Gården som kanskje avga grunn til både Gudim og Askheimr, kirke og vigslet gravplass.

Vi kan derfor ikke uten videre nøye oss med Stenes utsagn at prestegården antagelig er utlagt fra Askim. Vi bør undersøke prestegården noe grundigere enn hva man har gjort tidligere, se om vi kan finne indikasjoner, kanskje bevis, for at gården er eldre enn tidligere antatt, at den kanskje var storgården det senere i prestegårdsområdet, før den første *Askheimr* gården.

Bevis for en storgård?

Tidlig kirke er i seg selv en god indikasjon på tidlig storgård og mektig bonde, kanskje en høvding, i området hvor kirken er plassert. Men vi har sannsynligvis også beviser for en slik gård i kirkeområdet. I en svak bue, fra Offeret i nord til Parken og sykehuset i syd, har vi 40 registrerte fornminner. I tillegg kan vi sikkert regne med et ukjent antall flatmarksgraver. Under planeringen av terrenget bak kapellet ble det nemlig avdekket kullrester. Et antall fornminner beviser ikke alene en

første storgård, før vår *-heimr*-gård, men alderen på noen av dem viser klart at det i området var en gård før både Gudim og Askim.

På Offeret er det foruten 10 gravhauger, også registrert bunnlaget av en røys fra eldre bronsealder, 1800-1000 f.Kr., men den behøver nødvendigvis ikke være et bevis på en gård i området på den tid den ble lagt opp. Bronsealderrøysene ble ofte lagt i utmark, og i blant langt fra gården den tilhørte. Men det er vanskelig å tenke seg at en gård utenfor prestegård/Gudimområdet er opphavet til røysen.

Gravhaugene og steinringen på Offeret er datert til keltertid, det vil si til tiden mellom 500 f.Kr. og Kr.f.. Gudim ble muligens ryddet i løpet av de to første århundrene e.Kr., og Askim kanskje flere århundrer senere. Haugene og steinringen på Offeret må derfor ha tilhørt en tidligere gård i området, og det fører tanken hen til *ur*-gården. Når det gjelder de øvrige gravhaugene i den nevnte buen er de vanskeligere å tidfeste til før eller etter Askim og Gudim. De er nemlig kun datert til jernalder, og noen av dem kan derfor like gjerne være yngre enn den første Askimgården.

Steinringen på Offeret, som jeg gjenoppdaget for få år siden, må være lagt opp av folk som bodde i området før Gudim og Askim ble ryddet. Det er 5 store steiner tilbake av opprinnelig 8 (9?), og to av dem ligger med senter på linjer, trukket fra sentrum av ringen, mot henholdsvis soloppgang 22. juni og solnedgang 22. desember. De øvrige steiner ligger med senter nøyaktig på en sirkel, og de er nesten på sentimeteren like med bredde ca. 110 og lengde ca. 120 cm. Konstruksjonen ligner et megalittanlegg, og hvis det er det, er vi tilbake i eldre bronsealder, tiden da røysa ble lagt opp, eller kanskje enda lenger bakover, i yngre steinalder. det er tydelig vi har behov for en eldre gård i området.

Navnet Offeret tyder på at det her var en offerplass i hedensk tid, og vi må sannsynligvis kunne anta at offerplassen er minst fra samme tid som steinringen, muligens enda eldre enn den. Vi vet at de første kultsteder, før hovene, lå ute i naturen, ofte i hellige lunder, hvor man var nærmest sine naturguder, -de første guder. Vi vet ikke om denne offerplassen var offentlig, for et større område, eller bare for gården plassen tilhørte. Det heter imidlertid at de første kirkene vanligvis ble bygget på eller i nærheten av hov eller kultsted, og siden kirken ligger i nærheten, synes det som at denne offerplassen hadde mer offentlig enn privat karakter. Uansett bekrefter offerplassen trolig både tidlig kirke og storgård i området.

Det er vanskelig å forklare de eldste fornminnene i området uten en tidlig gård, en gård før både Gudim og Askim. Det samme gjelder kirkestedet og kirkegården. Vi kjenner mønstret for misjoneringen: oppsøke og omvende den største og mektigste bonden i området, som så bygget den første kirke på egen grunn. Vi har ingen grunn til å tro at dette mønster ble fraveket i Askim.

Er prestegården en rest av den storgården vi leter etter?

Gårdshistorien og sogneprest Stene *antar* altså at prestegården ble skilt ut fra Askim, fordi det var *vanlig at prestene fikk utlagt jord*. På grunn av indikasjoner og bevis vi har for en tidligere gård enn de andre gårdene i området, kan vi ikke nøye oss med den konklusjonen. Vi må forsøke å finne den manglende gård, og da kan vi ikke unnlate å undersøke prestegården nøyere enn det tydeligvis har vært gjort før. Vi kan ikke uten videre overse at den faktisk kan være en fortsettelse av *ur*-gården. Dette virker noe ambisiøst, men man skal i historie ikke la noe være uprøvet, og vi går derfor rett på navneforskeren Ryghs omtale av prestegården.

«Prestegården heter *Koltorp*», sier Rygh, og forklarer navnet slik: «Det finnes som gårdsnavn både sammensatt og usammensatt, både i entall og flertall». Rygh sier videre at «første ledd i sammensatt torp-navn er oftest et mannsnavn eller tilnavn, men kan også være et elvenavn eller et ord som henviser til steders beliggenhet eller beskaffenhet». Om slike navns alder sier Rygh at «det for tiden lader seg neppe andet sige enn at de må gå temmelig langt tilbake».

Om ordet *torps* betydning sier navneforskeren at i oldnorsk ble det brukt om «en klynge gårder» eller i betydningen «flokke seg sammen». Det synes, sier Rygh, som at ordets egentlige grunnbetydning var «tett bebodd, folksomt sted», og da kan vi i vår del av landet se bort fra

betydningen husmannsplass, fordi plassene her alltid har ligget spredt og aldri har bestått av «en klynge gårder». Det synes ganske klart at dette også er Ryghs oppfatning. (Tysk *Dorf* - landsby)

Første ledd i navnet *Koltorp*, *Kol*, finnes i mange navn, fortsetter Rygh, og henviser til kullbrenning på stedet, men også til mørk farge. *Kol* kan også stamme fra forskjellige ord som fjellnavnet *kollr* og mannsnavnet *Koll* eller *Kollr*. Så langt Rygh, og det var interessante opplysninger.

Allerede i oldnorsk var navnet altså godt befestet med innarbeidet betydning: klynge av gårder - flokke seg sammen. Hvilken betydning kan vi så legge i første ledd *Kol*? Stedet hvor prestegården ligger og det nærmeste område peker seg ikke på noen måte ut som et sted med så sterke tradisjoner i kullbrenning at slik virksomhet kan ha navnsatt sted eller gård. Vi kan sikkert se bort fra førsteleddet *Kol* i betydningen kull- brenning. Betydningen svart farge virker heller ikke overbevisende. Det er ikke kjent at det er eller har vært noe i området som skiller seg ut som spesielt svart.

Som oftest er førsteleddet et mannsnavn, sier Rygh, og det er vel trolig det også i vårt tilfelle forholder seg slik. *Kolltorp*, underveis slitt ned til *Koltorp*. *Kolls* klynge av gårder eller hus, -*Kolls* gård. Det er vel ingen tvil om at dette må tolkes som gårdstun med mange hus, og det gir assosiasjoner til fortidsgården, -gården med mange hus rundt ett eller flere tun med fe-gater ut til beiter og åkerlapper. Allikevel en gård, ættegården hvorfra det etter hvert ble flyttet ut for etablering av for eksempel -*vin*-gård og seinere -*heimr*-gård i utkantene av hovedgården.

Koltorp er et såkalt sammensatt navn og skal da ifølge gårdsnavngranskingen ikke tilhøre de eldste navn. Vi kan derfor ikke uten videre knytte navnet *Koltorp* til en tidlig gård, til en ur-gård, og da er det vel også tvilsomt at prestegården er områdets første gård? Vi kan imidlertid ta en del forbehold mot dette.

Rundt bronsealdergården Store Dal i Skjeberg ligger -torpgårdene Stabbetorp, Skjeltorp, Brandstorp og Gunnarstorp. Man antar at disse gårdene er fra vikingtid, 800-1000 e.Kr., men på grunn av den store gravplassen ved Gunnarstorp holder man det sannsynlig at de kanskje er eldre. Men det er mer interessant i dette området. På Skjeltorps grunn er det funnet en dysse som inneholdt skår fra traktebegerkulturen, en jordbrukskultur som var etablert i Danmark allerede 4000 år f. Kr. Slike dysser blir sett som familiegraver for de første bønder, og siden denne ligger på gården Skjeltorps grunn, er det en indikasjon på at det her var gård mye tidligere enn navnet antyder.

På Gunnarstorp finner vi også noe som ikke stemmer med datering av -torp gårder til vikingtid, eller litt før. Det er gravplassene fra keltisk jernalder, 500 f.Kr. til Kr.f., og en steinring som er datert tilbake til overgangen mellom bronsealder og jernalder, altså ca. 500 f.Kr. Det er tydelig det også her har vært gård der lenger enn -torp navnet tilsier. Dette er interessant fordi det holder muligheten åpen for at vår -torpgård kan være fra samme tid, og da har vi ihvertfall et tilknytning mellom vår *torp*-gård og fornminnene på Offeret.

Det er ikke bare en gårds navn og eventuelle fornminner på eiendommen, som er vegledene når man skal forsøke å tråkle seg fram til når gården er ryddet og etablert. Gårdens samlede skyld er en god indikator, likeledes terrengforholdene i de nærmeste områdene rundt tunet. Hvis vi bruker det siste som vegleder i leting etter prestegårdsområdets første gård, vinner prestegården suverent over både Gudim og Askim. En person på søk etter jord å rydde ville ikke velge de for en stor del nordvendte jordene på Gudim framfor kirkeområdets syd- og vestvendte slakke hellinger ned mot nåværende sentrum, Gurud og Tornerud, og han ville vel knapt ofre et blick på de flate, og den gang sikkert myrlendte jordene, som i dag er Askimgårdene. Gårder hvis eneste fallende terreng som kunne brukes til korndyrking, ligger nordvendt.

Gårder med sekundærnavn i en ring rundt prestegårdsområdet: Gudim-Askim- Tornerud-Gurud er også en god indikator på en stor, første gård i områdets sentrum, en primærgård i prestegårdsområdet. De første rydningsmenn valgte visstnok ikke det første området de kom til når de var på vandring etter jord å rydde til bosetting. Arkeologene viser til at de første «bønder» valgte lett bearbeidelig terreng med fall mot syd, vest og sol, gjerne med skjermene åser bak og på sidene. Tunets og husenes plassering finner man på disse «gårder» liggende tett inn til åkerlappene som var opparbeidet på den beste jorden, solvent og i selvdrenerende terreng.

Vi kan derfor ikke i prestegårdens nåværende hus- og tunplassering i utkanten av et flatt, ikke selvdrenerende jorde, finne bekreftelse på gammel gård, -en første gård. «Den gamle prestegården lå

øst for den nåværende hovedbygning», skriver Stene, og enda større blir avviket fra den mest sannsynlige beliggenhet av en første gårdsbebyggelse, som mest trolig må ha vært i nær tilknytning til det fallende terreng syd eller vest for kirken. En slik beliggenhet blir imidlertid avvist med henvisning til dokumenter som viser hvor hovedbygningen lå i 1690, og at man ikke kjenner dokumenter som omtaler annen beliggenhet tidligere. En dokumentert beliggenhet 1690 forteller imidlertid ikke noe om eventuell tidligere beliggenhet, hverken at den har ligget på samme sted, -eller et annet sted.

Det virker også lite sannsynlig at den dokumenterte prestebolig fra 1690 var bygdas første prestebolig. I overkant av fem hundre år, fra steinkirken ble bygget til presteboligen brant, er en usedvanlig levetid på en trebygning, og hvis vi går ennå lenger tilbake, og antar at bygda fikk sin lille trekirke, og første prest med prestegård, allerede i begynnelsen av tusenåret, må det fram til bygningen som brant, ha vært flere presteboliger til kirken, -og nødvendigvis ikke beliggende på samme sted.

I den forbindelse er det interessant at vi på to gamle kart finner både prestegård og jorder vest for kirken. Ifølge det vedtatte har prestegårdens bygninger, med litt avvik, alltid ligget nord for kirken, i området hvor bygningen ligger i dag. Kartenes avvik i beliggenhet, vest for kirken, blir derfor av noen forklart med at karttegneren ikke har vært på stedet før han tegnet kartet, eller har tegnet det etter hukommelsen.

Dette er en noe svak forklaring. Det virker lite sannsynlig at tegneren ikke har tatt oppdraget alvorlig, ikke har vært på stedet og avmerket bygningene hvor de virkelig lå på den tiden. Det blir også påpekt at kartet ser ut til å være fra 1700-tallet, og da lå prestegårdens bygninger påviselig nord for kirken. Det er imidlertid ikke nok til å forkaste plasseringen vest for kirken. Kartet kan nemlig være en kopi av et gammelt, nå forsvunnet kart, et kart fra før prestegården nord for kirken ble bygget. Uansett er det bemerkelsesverdig at bygningen ifølge to forskjellige kart, en gang lå vest for kirken.

Asbjørn Bakkens ur-gård

Storgården vi har mistanke om, var sannsynligvis *ur-gården* i området. Det kan derfor være interessant å se hvordan Asbjørn Bakken, i en artikkel om den første kirken i Askim, og beskrivelsen der av *ur-gården*, egentlig bekrefter at prestegården, slik vi etter Ryghs anvisning kan tolke navnet, kanskje var en *ur-gård*. Det er interessant å se hvordan Ryghs og Bakkens og beskrivelser samsvarer.

«Vi vet at de gamle bygdesamfunn var helt annerledes enn da Snorre levete», begynner Bakken. «Det begynte som en slekt, en slekt som eide og rådde i hele «bygda». Det begynte med at denne slekt bodde på en sentral gård, selve modergården, eller *ur-gården*. Her bodde slekten sammen, «de åt av samme sekk, og drakk av samme bekk», som det heter. Barna som vokste opp, flyttet ikke ut, men bygde seg et nytt hus på gården. De giftet seg med den de fikk anvisning på. Og *den opprinnelige gård besto av en mengde mindre hus*, alle tømret opp. Her holdt slekten sammen, underordnet en høvding, slektens eldste. (Sammenlign Ryghs «tett bebodd, folksomt sted»).

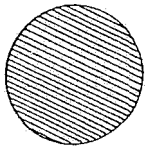
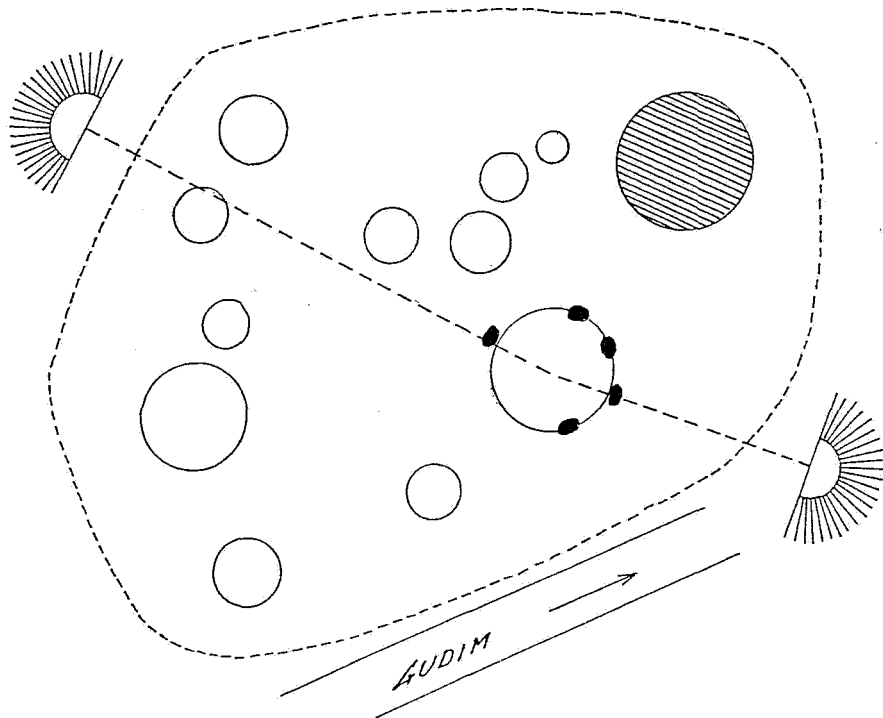
De flyttet ut på utmarksgårder om sommeren, ryddet og drev disse i den varme årstid, men om vintrene flyttet de sammen igjen på *ur-gården*. Ingen kunne si at den gården var sin, for hele herligheten eide de sammen. Slekten rådde over alt. På denne *ur-gården* - la oss si det var Askim eller Eid - hadde de alt som trengtes for å leve - mat og klær, hus og krøtter. Ved å holde sammen kunne de forsvare seg. *Her hadde de også sitt kultsted*,^{*} en helligdom der de dyrket de høyere makter de trodde på, og som ga dem det de trengte; mat av jorden, fisk og vilt fra skogen, seier over fremmede ildgjerningsmenn, lykke over mennesker og dyr. Vi må se dette klart for å forstå det store trosskifte.

Det kom på 900-tallet. Da nådde den kristne misjon våre bygder i Viken. Da hadde utflyttingen fra modergården for lenge siden begynt, gårdene var ikke arbeidsplasser bare om sommeren, de var blitt oppholdssted for de enkelte familier hele året, men slektens band var ennå meget sterke. Den enkelte familiefar kunne derfor ikke si: denne gård er min og den er din. Det var på en måte felleseie. Det var ikke tale om å kjøpe og selge den enkelte gård. Det var slekten som var eier, og slekten solgte ikke noe».

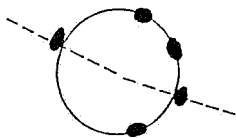
* Offeret?

OFFERET

Fredet gravfelt ved Gudim

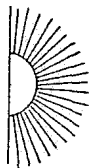
Rest av røys fra e. bronsealder, ca. 1800/1500 - 1000 f.Kr.

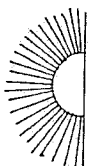
Steinring fra keltertid, ca. 500 f.Kr. - 1 e.Kr.

Gravhauger fra eldre jernalder, 500 f.Kr. - 600 e.Kr.

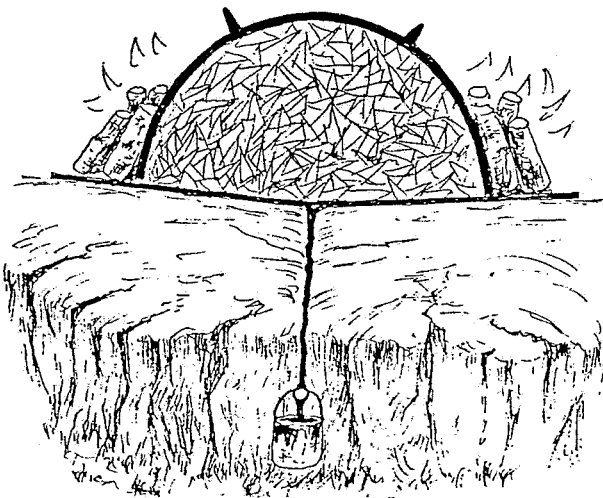
Soloppgang 22. juni

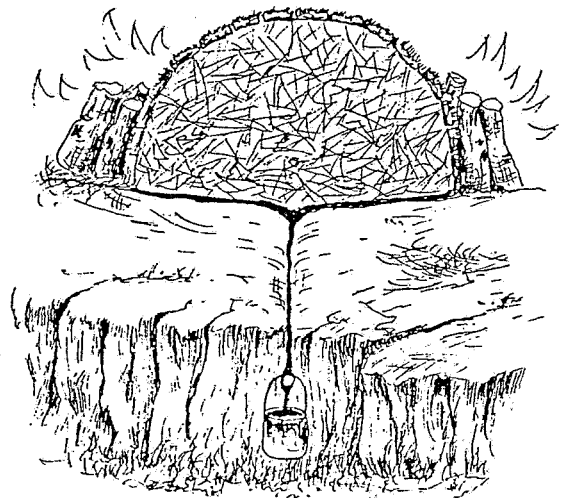
Solnedgang 22. desember

Tjærehjell

KONSTRUKSJON FOR UTVINNING AV TJÆRE

Med gryte på plate

Med torv på fjell

Fremstilling av tjære går tilbake til forhistorisk tid. Fremstillingen foregikk i grøft, på myr, i hjell og i ovn. Det var to typer av de små tjærehjeller: utbrenning av tjære i gryte eller under torv. Der fjellet skrånet brant man rett på dette. På flatt fjell ble det brent på en jernplate eller en flat steinhelle, begge med hull i midten.

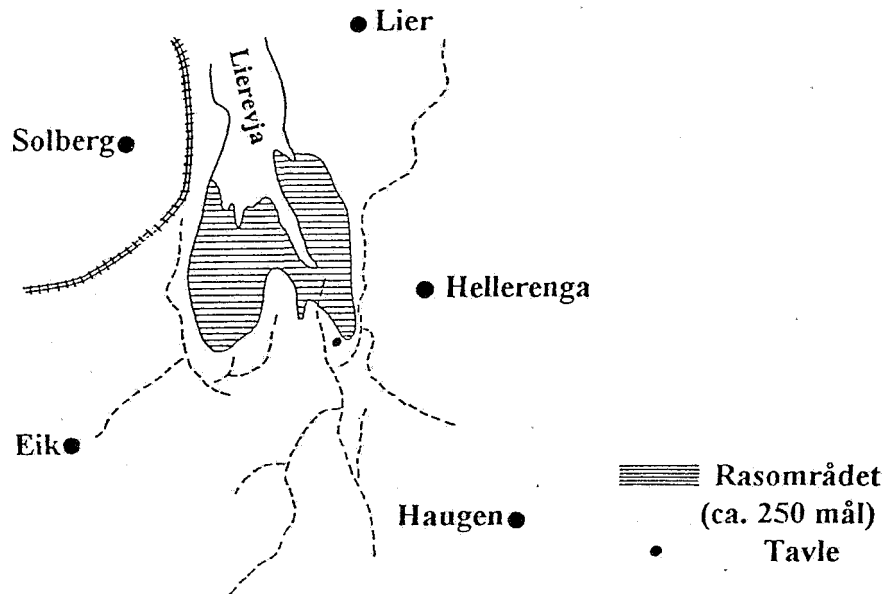
Gryta ble fylt med tyrifliser og plassert på plata eller hella med bunnen opp, og rundt gryta ble det stablet brennved. Når veden brant ble flisene i gryta oppvarmet og tjæren i dem frigjort. Den rant gjennom hullet i plata og ned i et spor som var hugd i fjellet. Tjæren fulgte dette sporet til et oppsamlingskar som var plassert lavere enn gryta.

Man kunne også brenne ut tjære uten gryte. Flisene ble da stablet i en haug på plata eller fjellet og dekket med torv eller mose. Utenpå torven eller mosen ble det med brennved bygget opp til et bål som avga nok varme til å drive tjæren ut av flisene under torvlaget.

*

Det er ikke kjent hvor gammel tjærehjellen på Holene er, men vi vet den ble brukt i første halvdel av 1900-årene. Kristen Krogstad fortalte at guttene på Kvakkestad da brant ut tjære for å tjene litt lommepenger.

Leireraset mellom Lier og Eik i 1813

Martin Solbergs beretning om raset:

En interessant forandring i jordoverflaten foregikk omkring 1813, idet det gikk et stort leireras mellom Liergårdene og Eik. Der det før var en flate mellom Eik søndre og Lier søndre, ble det etter raset en 40 meter dyp dal. Leirmassene førtes utover Lierevja, ut i Glomma, over denne og inn i bukta ved Tonerud i Spydeberg. I min barndom (f. 1861) så man utover hele evja trær på kryss og tvers i jordmassene i det bekkeleie som var dannet etter raset.

Det fortelles at mannen på Eik, som var på vei fra Lier aftenen før raset, ble forundret over at hesten hans plutselig satte i firsprang. Det viste seg etterpå at det var over den strekningen som raste ut på natten. Plassen Eikshytta ble stående igjen mellom to avdelinger av raset. Fra plassen går nå en tange ut i en skarp spiss midt i dalen.

Det er et gammelt bekkeleie i skråningen på den svære bakken nedenfor Hellerenga. Det er det løp bekken fra Haugen fulgte, og så man nøyere etter så fant man at bekken i flere meters lengde passerte et skråfjell, og det er forklaringen. Bekken hadde her gravet seg ned langs fjellet, oppløst leiren i dypet og dannet en underjordisk innsjø som til slutt tok jordlaget over med seg. Fra skråfjellet kan man følge bekkeleiet til nedenfor Bokås. Særlig tydelig var det nedenfor Hellerenga. Der har bekken gått i svinger med lite fall i et ennå tydelig dalføre, idet det der står igjen en rest på vest- siden av den gamle bekk.

Veien mellom Eik og Solberg går langs kanten av raset. Senere har det rast mer ved veien, og utrasingen har utvidet seg betydelig der hvor Haugenbekken går ned i dalføret. Ca. 1870 raste det ut flere mål jord, og det dannet seg en hel avgrunn.

Brudeskaret

Navnet «Brudeskaret» har sin opprinnelse i et gammelt sagn som for mange år siden ble berettet av Henrik Lier, født 1891, død 1974.

Hovedpersonen i sagnet er en datter av borgherren på Valdisholm i Glomma. Denne borgherren må være Arnbjørn Jonsen, det er nemlig ikke kjent noen annen borgherre på øya. Han var landets fremste lendemann i første halvdel av 1200-årene.

Sagnet beretter at borgherren på Valdisholm hadde lovet bort datteren til en høvdingsønn på Romerike. Datteren var meget i mot dette, hun hadde nemlig en annen kjær, men han var av ringere byrd enn henne, og ble derfor ikke godtatt.

Datteren, med et stort følge, ble allikevel sendt nordover for å giftes med høvdingsønnen. Ifølge sagnet må de ha fulgt en ferdselsåre som gikk gjennom Åsermarka, i retning Øyeren. Sagnet sier at «de reiste over Eid til disse sjøer», det vil si til de myrene vi i dag finner i Åsermarka.

Videre heter det at da de kom til «den første sjøen» var det kveld, og de slo leir like ved det skaret som siden er kalt «Brudeskaret». Da reisefølget våknet neste morgen var borgherrens datter forsvunnet, og man trodde hun i løpet av natten var bergtatt. Reisefølget dro derfor ikke videre, men vendte tilbake for å meddele den tragiske hendelse til hennes far, borgherren.

Det heter at borgherrens datter senere var blitt sett som bondekone på en stor gård i Høland, og sagnet avsluttes med at hun antagelig var røvet om natten av sin egen utkårede, den mann hun ville ha til ektemann framfor den av faren utpekte høvdingsønn på Romerike.

I folketradisjonen kalles stedet i Åsermarka hvor den bortlovede brud forsvant, for «Brudeskaret».

(Noen av de nåværende myrer og moser er gjengrodde tjern)

Skjælføremster ved Trostebæk i Askim

I Øvre Smaalenene nr. 28 for 1919 skrev jeg en artikkel om havlevninger inden vedkommende distrikt, med opfordring om å sende meg opplysninger om skjælmasser i grus, sand og ler, en opfordring som jeg ogsaa nu vil faa gjenta. Snart efter mottok jeg fra herr Grammeltvet opplysning om en skjælbanke på Trostebæk. Fra denne var det allerede i flere aar tat masser som jordforbedringsmiddel paa eiendommen, og han meddelte samtidig at saavel kornakrene som kløverengene gir riktig god avkastning ved bruken. Litt brukes ogsaa her, som saa mange andre steder, til hønsefor.

Øverst ligger her ved Trostebæk et tyndt lag matjord, en 6-8 tommer, og derunder kommer en skjælvæg av 3½ meters høide. Bunden naades ikke, men den begyndte nedad at bli noget vandfyldt og optrær mere som sandblandet og lerblandet materiale i vekslende lag.

Der findes her nær gaarden skjælbanker paa et par steder i en høide av 85-90 m.o.h. Blaaskjæl og rur er de fremherskende.

Ca. 400 m nv. for husene på Trostebæk har man paa gaarden grunn en skjælbanke hvor man foruten de to nævnte arter finder den baltiske tallerkenmusling, den arktiske sandmusling, den arktiske boremusling kuskjæl, den islandske hesteskjæl og den almindelige kong. Det er rimeligvis en grundvandsavsætning.

Ganske nær Trostebæk, paa nordvestsiden, naade man i en aker skjælmassen ved pløiningen. her fantes vesentlig de samme arter, saa de to nevnte føremster er visstnok nøie sammenørende.

Mellom Iln og Trostebæk ligger bunden i det gamle sund i en høide av 93 meter over havet. Havstanden har kanskje under skjælbankens dannelse været en to-tre favner høiere.

Universitetets Palæontologiske
Museum, 27. mars 1922.
P.A. Øyen

Stabburet på Oraug

(Øvre 5. april 1945)

Eilert Sundt skrev i en av sine artikler i «Fokevennen» i 1860 årene at det det hadde stått en gammel bygning på Oraug i Askim, men at den forlengst var revet. Det samme sier Kiær i fylkesbeskrivelsen. Han sier den ble revet på 1700-tallet.

Forklaringer til disse misforståelser var trolig at stabburet en gang ble flyttet. Da dette ble oppklart vakte det stor arkeologisk interesse. Arkeolog Nicolaisen reiset til Askim, undersøkte bygningen, og fant årstallet 1663 på mønsåsen. Men, sier han, bygningen er meget eldre, og er derfor den eldste stuebygning, ikke bare i Østfold, men ogsaa i Akershus fylke.

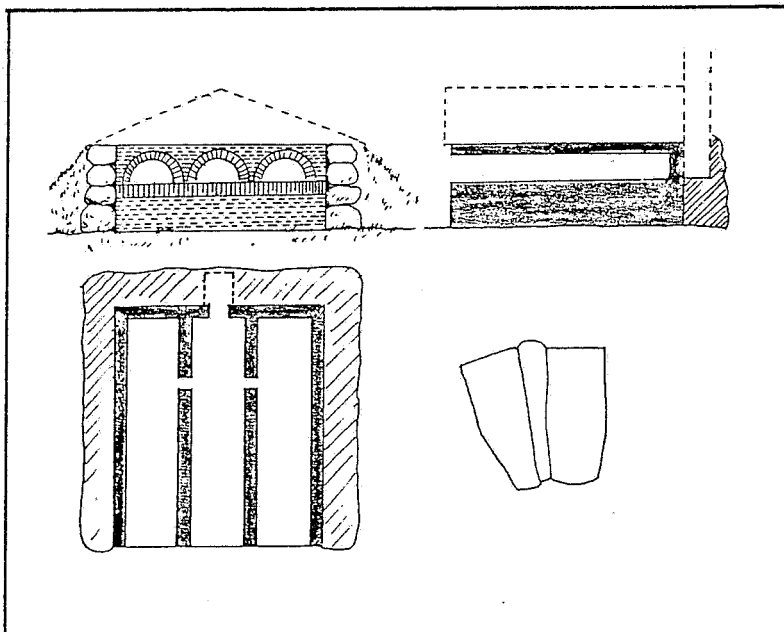
Det er et såkalt loft, en mellomting mellom et stabbur og en stuebygning. Svære materialer er brukt, for det var jutulen som bygget den. Inngangsdøren midt på svalveggen er en eneste planke. Glomma går like forbi med svær foss, og jutulen hentet materialene i Heliskogen på andre siden. av elven. Han tok 11 stokker på aksla, og den 12 brukte han som kjepp. «Hadde ikke det elendige gåseva vært», sa jutulen, «skulle jeg tatt hele tylvta med».

Ute på tunet ligger en sten som er blitt blankslitt fordi jutulen brukte den til å slipe øksa si på.

Teglverket på Tigelstø

Arkitekt Blix' utgravninger av borgen på Valdisholm i 1869 viste at tegl var brukt i veggene, delvis som forblending. Han fant også at teglsteinene var laget på Skiptvetsiden av elven, på plassen Tigelstø under Vannes. Blix antok at brenningen av teglet hadde foregått på åpen mark uten ovn, men undersøkte ikke terrenget nærmere. Årsaken til at Blix trodde at brenningen hadde foregått på åpen mark var at de gamle ovnene på den tiden ikke var synlige. Først da eieren etter at stua brant i 1929 slettet ut terrenget der den hadde ligget, kom ovnene til syne. (På den lille sletten bak tavla). De hadde ligget under stua og dannet en del av fundamentet for denne. Ovnene ble da «kastet ut», som han sa. Det var tre teglsteinsovner som lå etter hverandre. To av dem var hele, og den tredje litt defekt i forkant. Ovnene målte ca. 3x3.5 m.

I 1932 var Ingebret Aas på Tigelstø og foretok noen undersøkelser som dannet grunnlag for en rekonstruksjonstegning av ovnene, utført av ingeniør Engelsen. Ovnene var da borte, men fundamentet lå igjen. Han tok vare på en del av steinene som fortsatt lå på tomta, målte opp fundamentet og snakket med folk som hadde sett ovnene, og derfor kunne beskrive dem. Ut fra dette laget ingeniør Engelsen en rekonstruksjonstegning av ovnene. Ifølge Aas var det tydelig at leireuttaket hadde vært like bak ovnene, og han mente at de ferdigbrente steinene ble lagret ved elvebredden. Derfra ble de sannsynligvis fraktet på flåter med strømmen ned til Valdisholm og byggeplassen.

Rekonstruksjonstegning av ingeniør Engelsen

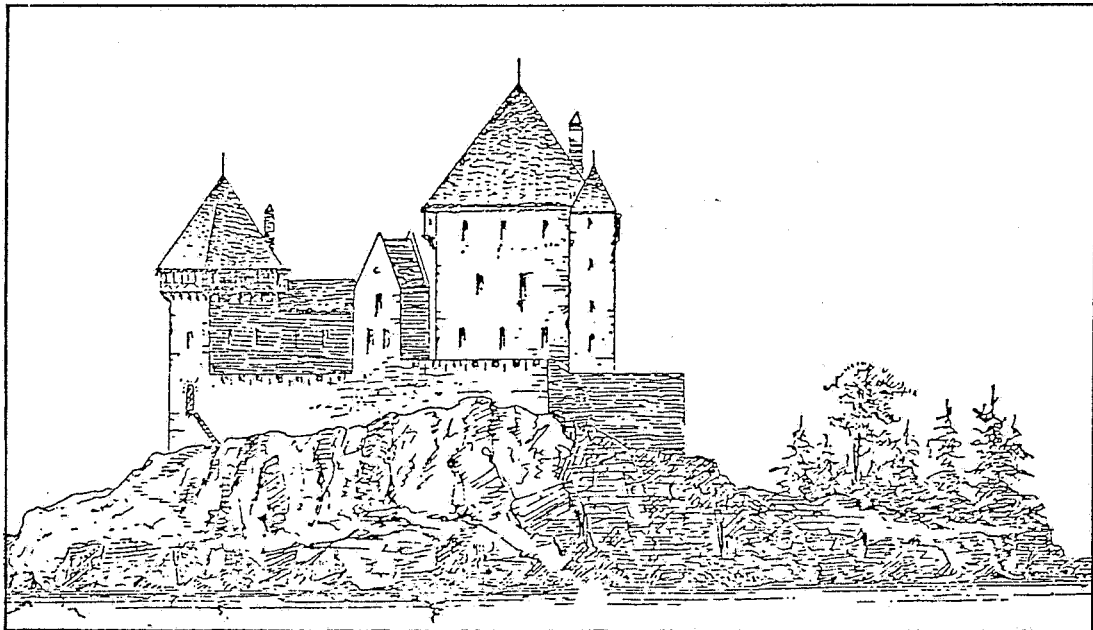
Se også den andre siden

Var teglverket på Tigelstø det første i Norge?

Det første dominikanerkloster i Norden ble bygget i Lund i 1222, og det heter videre at dominikanernes, eller «preikebrødrenes» Olavskloster i Oslo ble nevnt i 1240, men sto med sine fire fløyer ferdig først omlag 10 år senere. I Cappelens Norgeshistorie fra 1992 heter det at dominikanerklosteret i Oslo kanskje var det første bygg i Norge hvor teglstein inngikk som en del av byggematerialet.

Denne påstand er interessant sett i sammenheng med at borgen på Valdisholm var tilstede i 1225. Snorre beretter nemlig at Arnbjørn Jonsson, herren på Valdisholm, etter et tokt til Tunsberg i 1225, vendte tilbake til Valdisholm. Vi må anta at Arnbjørn ikke vendte tilbake til en naken øy, men til borgen slik vi kjenner den. Borgen må derfor være bygget før 1225, og da sannsynligvis før dominikanernes kloster i Oslo. Det betyr at borgen på Valdisholm trolig var første bygg i Norge hvor det ble brukt teglstein.

I sin bok *Teglindustriens historie* skriver Hans Zakariassen at teglindustrien i Østfold trolig kom i gang i forbindelse med byggingen av borgen på Valdisholm. Zakariassen var kanskje for beskjeden. Hvis borgen på Valdisholm var første bygg i landet med teglstein som en del av byggematerialet, betyr det også at teglproduksjonen på Tigelstø foregikk i landets første teglverk.

Borgen på Valdisholm
Tegning: Blix

Var Vallers øy befestet før Arnbjørn Jonssons borg?

Vi kjenner ikke grensene for Eid, hvor vi også finner det senere Askheimr, men hele området fra Glomma i vest til og med traseen for båttrekkene mellom Øyeren og Lekumområdet må ha ligget i Eid. Det vil si at Valdisholm lå i Eid, og det er derfor naturlig i *Guide til fortidsminner i Askim* å ta med litt av historien om Valdisholm. Borgens historie fra Arnbjørn Jonssons tid er gjengitt flere ganger i Øvre, og trolig kjent av de fleste med historisk interesse, men historien om «Bjørnebrødrene» er visstnok lite omtalt og kjent. Den er derfor tatt med her.

I *Den danske krønike*, som ble skrevet omkring 1200, berettes en historie om de tolv «Bjørnebrødrene». Forfatteren stedfester ikke hendelsene, og nevner ikke Valdisholm, men i en rekke margnoter i en oversettelse fra 1575 finner vi Valdisholm nevnt. Riktignok er denne historien sagnpreget, og blir vel også av mange betraktet som kun et sagn, men historien er nevnt både i *Suhms Danmarkshistorie* og *Saxos Den Danske Krønike*, og kan derfor ikke avskrives fullstendig. Det er imidlertid usikkert om det virkelig er Vallers øy og dens beliggenhet som beskrives, men det er en besnærende likhet mellom beskrivelsen og de faktiske terrengmessige forhold.

Margnotene: *Tolff Brødre oc Kemper udi Norge paa Valdisholm .*

Valdisholm.

Fridleff Frodis søn bestalder Kemperne paa Valdisholm.

Friedleff indtager Valdisholm.

Det heter i krøniken at danskekongen Friedleif kom fra Russland gjennom Sverige til Norge, og at da det ryktes «*dro de tolv brødrene ut på en øy og bygde en festning der*». Det heter videre at øya lå i en «*dyp og hastig elv*», og «*vannet faller av en stor, høy klippe på en annen så hastig og sterkt at mange dyr som ellers kunne svømme, drukner i elva og forkommer. Vannet flyter siden omkring øya og har sitt løp derfra under en klippe som det står en skog på, som med sin tetthet forhindrer at man kan se enden på fossen. Hverken hest eller skip kunne legge inn til øya fordi vannet løp så stridt og hastig og det ikke var noe vadested.*

Historien er altså noe sagnpreget, men at danskekongene Halfdan og Friedleif bekjempet de tolv brødrene er visstnok en kjensgjerning. Brødrene, som alle hadde navn på -bjørn, Gerbjørn, Gunnbjørn, Arnbjørn osv., var beryktede røvere som plyndret og herjet i stort distrikt. Kongene forsøkte å innta borgen, og til slutt lyktes det for Friedleif. I denne kampen ble elleve av brødrene drept. Den tolvte ble spart på grunn av sin unge alder, heter det. Dette skjedde omkring år 375 e.Kr.

Truls Nygaard er inne på tanken at det kanskje var et enkelt forsvarsverk på øya før borgen ble bygget. Kanskje en bygdeborg eller et tilfluktsted i enkel utførelse? Ideen er interessang. På begge sider av elven er det gamle gårder som trolig ville benytte den vanskelig tilgjengelig øya som tilfluktsted i ufredstider, og når vi vet at det i århundrer var ganske ville tilstander i Viken, ikke minst i Vingulmark, som vårt område tilhørte, virker det sannsynlig at øya ble benyttet slik ved behov. Kanskje man i senere fredeligere tider har hatt et forklaringsproblem vedrørende det lille forsvarsanlegget, og at sagnet på grunn av det har grodd fram?

Øya ligger så vidt inne i den delen av Eidsberg som trolig hørte til Eid. I området nær øya finner vi gårdene Vete, Lindhol, Ås og Høie, gårder med navn som indikerer at de er ryddet århundrer før borgen ble bygget. Folkene på disse gårdene kunne være potensielle brukere av øya som tilfluktsted i urolige tider. På Sketvesia finner vi like gamle gårder så nær øya at den også for folkene på dem kunne være et sted å forskanse seg om det var fiender i området, og ikke minst er det interessant at på Sketvesiden er det et plassnavn som indikerer et forsvarsverk. Det er husmannsplassnavnet *Blokkhuset*, et navn som betyr *ytre forsvarsverk*. Det virker noe underlig at en ganske enkel husmannsplass er navnsatt slik, hvis det ikke ligger en gammel tradisjon til grunn. (Plassen er avmerkt på et militærkart fra 1865).